

DOI: <https://doi.org/10.38027/iccaua2023tr0013>

Kent Kimliğinin İnşasında Koku Duyusu ve Etkileri ¹

* ¹ Zehra Çakır , ² Prof. Dr. Nilgün Çolpan Erkan

Yıldız Technical University, Faculty of Architecture, Istanbul, Turkey ^{1&2}

E-mail ¹: cakirzehra97@gmail.com , E-mail ²: nilgunerkan@gmail.com

Özet

İnsanlar günde binlerce kez koku alır ve her bir koklama yeni bir deneyim oluşturmaktadır. Her mekânın hem üretilen malzemeden hem sahip olduğu peyzajdan hem de orada gerçekleştirilen işlevlerden kaynaklı olarak kendine has bir kokusu vardır. Ancak uzun yıllar mekân kokuları yalnızca olumsuz yönden ele alınmış ve bireyle olan ilişkisi göz ardı edilmiştir. Mekân, an ve birey arasında doğrudan bağlantının önemli bir aracı olan koku duyusunun görmezden gelinmesi ortak bir koku kimliğinin ve belleğinin oluşmasına engel olmaktadır. Bu çalışmanın amacı koku duyusunun kentsel mekânın algılanmasında, kent kimliğinin ve mekânsal belleğin oluşmasındaki etkilerini araştırmak ve kentsel tasarım çalışmalarına koku duyusunun dahil edilmesinin önemini ortaya koymaktır. Araştırma süresince konuyla ilgili kaynaklar taranmış, gönüllülerle saha çalışması gerçekleştirilerek derinlemesine mülakat yapılmıştır. Sahada gerçekleştirilecek mekânsal analizlerle ve gönüllülerin katılımıyla elde edilecek verilerle de nitel bir çalışma yürütülmüştür. Çalışmanın sonucunda koku, mekân algısı ve kentsel kimlik kavramları arasındaki etkileşimin saptanması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kent Kimliği; Mekân Algısı; Koku Duyusu.

1. Giriş

Koku tasarlanan bir çevrenin önemli bir unsuru olarak mekânları algılamada karşımıza çıkmaktadır. Her mekânın kendine has bir kokusu vardır. Bireyler bu kokuları duyumsarken; geçmiş deneyimlerinden, kültürel faktörlerden, toplumsal yapıdan ve yaş gibi birçok etmenden etkilenmektedir (Henshaw, 2014). Bu nedenle algılanan koku da kişiden kişiye farklılık göstermektedir.

Koku duyusunun uyarıcı bir etkiye sahip olduğu bilinmektedir. Hoş ve güzel olarak algılanan kokular kişiye zevk ve mutluluk verirken, kötü kokular kişilerde olumsuz duygular ortaya çıkarmaktadır (Ozan, 2014). Kişide oluşan bu çağrışımlar, beyinde bulunan duyu ve bellek merkezinin kokuyla doğrudan bağlantılı olmasından kaynaklı, hızlı bir şekilde burada depolanmaktadır (Engen, Herz, 1996). Koku sayesinde, bir mekânda daha önce bulunulmuş veya o mekâna ilk kez gelinmiş olsun, artık burası hakkında zihinde bir imaj oluşmakta ve mekân o bakış açısıyla algılanmaktadır.

Bu çalışmada da mekânın tasarımında çoğunlukla göz ardı edilen, koku duyusunun kentsel mekânın algılanmasında ve mekânsal belleğin oluşmasındaki etkisi araştırılacaktır. Kokuyla ilgili kaynaklar incelendiğinde planlama ve koku duyusu arasındaki bağlantıyı ortaya koymak ve kentsel tasarım çalışmalarında koku duyusunun ele alınmasını sağlamak bu çalışmanın diğer bir amacını oluşturmaktadır.

Yapılacak olan çalışmayla;

- Literatürde bu konuda yapılacak çalışmalara örnek oluşturmak,
- Koku duyusunun da diğer duylar kadar mekânın algılanmasında, ortak bir bellek ve kimlik oluşmasında önemli ve etkili olduğuna dikkat çekmek,
- Kentsel tasarım çalışmalarında koku duyusunun göz önünde bulundurulmasını sağlamak ve buna ilişkin stratejiler belirlenmesini sağlamak hedeflenmektedir.

Kokunun tarihi de insanlık tarihi gibi çok eskilere dayanmaktadır ancak koku diğer duyların yanında görülemeyen, belirsiz ve ölçülemeyen bir duyu olarak adlandırılmış ve çok az sayıda tartışmaya konu olmuştur (Barwich, 2017). Bu alanda yapılan akademik çalışmalar, daha çok kokunun ve toplumdaki rolünün nasıl değiştiği üzerinde durmaktadır. Araştırmalar yalnızca güncel anlamda kokuyu incelemeyip; geçmişle, bellekle, kültürle, aidiyet ve hafızayla olan bağını da incelemektedir. Koku duyusu ve bu kavramlar arasındaki ilişki son birkaç yıldır şehircilik, mimari ve çevre bilimi alanında da incelenmeye başlanmıştır (Davis, 2017).

Koku, belgelenmesi zor bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda verilerin kaydedilebilmesi için bazı haritalama yöntemleri kullanılmıştır. Bu haritaların ilk örneğinin, 1790 yılında Jean- Noël Hallé tarafından Seine Nehri'ndeki kokuların tasvirinin yazılı bir şekilde aktarılmasıyla oluşturulan harita olduğu kabul edilmektedir. "Koku manzarası (smellscapes)" kelimesinin kökleri ise kültürel coğrafyaya dayanmaktadır. İlk kez 1984 yılında Gade tarafından kullanılan bu terim daha sonra Porteous tarafından teorileştirilmiştir (Gade, 1984; akt. McLean, 2019).

Koku manzaraları kavramı ise Şehir Plancı Victoria Henshaw (2014) tarafından "Urban Smellscapes: Understanding and Designing City Smell Environment" kitabında kuramsallaştırılmış ve görsel olmayan koku alma duyusunun

¹ Yıldız Teknik Üniversitesi, FBE, Kentsel Mekan Organizasyonu ve Tasarım Programında, Prof. Dr. Nilgün Çolpan Erkan tarafından yürütülen tezden üretilmiştir.

iletişime nasıl katkı sağlayabileceği üzerinde çalışmalar yapılmıştır. Koku yürüyüşleri ile koku ortamının algılanabileceği, toplanabileceği, kaydedilebileceği, gözle görülür hale getirilerek analiz edilebileceği bir yöntem geliştirmiştir. Koku tartışmalarına mekânın algılanması bağlamında önemli bir katkı sunmaktadır ve koku algısı üzerine bu kadar ayrıntılı araştırma yapan ilk kitap olarak kabul edilmektedir (Henshaw, 2014).

Bu alanda yapılan diğer bir önemli çalışma da hareket halindeki kokuları haritalamayı hedefleyen McLean (2019) tarafından gerçekleştirilmektedir. Kokunun zamana ve mekâna bağlı olarak algılanan özelliklerini somutlaştırmak amaçlanmıştır. None- First adındaki doktora tezinde, insanlarda bulunan koku algısının dünyayı algılamamızda önemli bir katkısı olduğunu ve en ufak bir kokunun bile bellekteki anıları uyandırma kapasitesinden söz eder. Kokunun fiziksel bir varlık ve sosyal bir yapı olarak kentsel mekânda deneyimlenmesi, kaydedilmesi ve paylaşılması üzerinde durur. Aynı zamanda bu çalışmalar <https://sensorymaps.com> sitesinde sergilenmektedir.

Çalışma kapsamında öncelikle kentsel mekânın algısında duyunun yeri araştırılmıştır. Özellikle koku duyusu incelenmiş, bu sayede mekânın algılanmasında kokunun önemi tartışılmış, kent kimliği ve kentsel belleğin oluşumundaki etkisi irdelenmiştir. Ayrıca kentsel tasarıma nasıl entegre edileceği üzerinde durulmuştur. Kokuyla ilgili akademik yayınlar araştırılmış, tez, makale ve bildirimler incelenmiştir. Bununla birlikte konuyla ilgili gerçekleştirilen sergi, tasarlanan mekanlar vb. çalışmaların üzerinde durulmuştur. Bunun yanında haritalamada kullanılan koku manzaraları (smellscapes) ve koku duyusuyla kenti algılama yürüyüşleri (smellwalking) yöntemleri incelenmiştir.

Daha önce Marmara Belediyeler Birliği ve İstanbul Planlama Ajansı'nın gerçekleştirdiği '5 Duyuda İstanbul: Haliç Atölyesi' kapsamında gerçekleştirilen koku yürüyüşlerinde elde edilen deneyim de dikkate alınarak, 20 gönüllü katılımcı ile bir koku yürüyüşü gerçekleştirilmiştir. Bu uygulamada kentsel mekânın algılanması ve kent kimliği oluşmasında koku duyusunun etkileri incelenmiştir. Çalışma alanı olarak birçok koku manzarasını içeren ve İstanbul için önemli bir alan olan Eminönü bölgesi tercih edilmiştir. Bu bölgede uzun yıllardır bulunan veya bölgeyi ziyarete gelen insanlarla gerçekleştirilen bu çalışmayla, katılımcıların bölgede aldığı kokular kaydedilmiş ve bu kokuların onlara neyi hatırlattığını ve ne hissettirdiğini araştırılmıştır. Bunun sonucunda elde edilen verilerle bir koku haritası oluşturulmuş ve mekâna hâkim olan kokular ortaya çıkartılmıştır. Böylece koku bağlamında mekânsal algının bireyselliğine de vurgu yapılmış ve bu öznelliğe rağmen kentsel belleğin ve kent kimliğinin oluşmasında koku duyusunun etkileri üzerinde durulmuştur.

Gerçekleştirilen çalışmada koku duyusu kent kimliği ve mekân algısı bağlamında değerlendirilmiştir. Çalışma kentsel ölçekte yürütüldüğü ve kent kimliği bağlamında değerlendirildiği için; tüketicilerin kararlarını etkilemek üzere pazarlamaya yönelik özellikle tasarlanan kokular bu çalışma kapsamının dışında bırakılmıştır.

2. Mekan Algısı ve Kent Kimliği

Algılama temel olarak insanın çevreden bilgi toplaması, toplanan bilgilerin insan zihninde gruplanarak organize edilmesi ve anlamlandırılmasıdır (Norberg Schulz, 1980). İnsan, dış dünyadaki sayısız bilgi arasından ihtiyacı olduğunu düşündüğünü seçer ve duyu organları vasıtasıyla bu bilgiyi algılar (Bakan, Kefe, 2012). Görme, tatma, dokunma, koklama ve işitme duyu organları sayesinde beyin tarafından verilen komutlar ile dünya algılanır; duyu organları olmadan ya da duyu organlarının eksikliğinde dünya tam olarak anlaşılabilir ve anlamlandırılmaz (Bakan, Kefe, 2012). Algının en doğru şekilde gerçekleşebilmesi için görme, koklama, dokunma, tatma ve işitme duyu organları bir bütün olarak çalışmalıdır.

2.1. Koku Algısı

İnsan burnu, doğada karşılaşılan karmaşık kombinasyonlardan laboratuvar ortamında sentezlenen saf moleküllere kadar binlerce farklı kokuyu ayırt edebilmekte ve algılayabilmektedir (Agapakis, C, Tolaas, S, 2012). Koku alma reseptörleri hiçbir sinaptik bağlantı olmadan beyin ile direkt iletişime geçebilen tek duyudur ve bu reseptörler kendini yenileyebilen tek nöron olmaları bakımından da oldukça özeldir (Engen, Herz, 1996). Ayrıca koku duyusu beyinde hafıza ve duyu merkezinde bulunmaktadır ve dolayısıyla bireylerin davranışları da algıladıkları kokuların duyu organları etkilemesine göre değişiklik gösterebilmektedir (Sell, 2014). Buna rağmen yüzyıllar boyunca koku bilim insanlarının fazla ilgisini çekmemiştir (Barwich, 2017). Bunun en önemli nedenlerinden biri ortamda koku üzerine kontrollü bir şekilde çalışılmaması ve kokunun test edilememesidir (Barwich, 2017).

Koku duyusu herhangi bir sinaptik bağlantı olmadan beyin ile iletişime geçebildiği için bir kişinin hafızasına giden en kısa yol olarak tanımlanmaktadır (Henshaw, 2014). Bu sayede koku deneyimleri diğer duyu organlarıyla karşılaştırıldığında yıllar sonra bile çok iyi hatırlanabilmektedir (Henshaw, 2014). Bu olay; bireylerin yıllar önce buldukları bir mekânda tekrar bulunmaları durumunda, oradaki anılarının canlanması ve hatırlanmasına sebep olmaktadır. Bununla birlikte mekânın sahip olduğu ortak kokunun herkes tarafından algılanmasıyla o mekan kolektif bir belleği kavuşmuş olur.

Lindstrom duyu organlarının %75'inden fazlasının koku tarafından üretildiğini belirtmektedir. (Henshaw, 2014). Bu durum koku ve duyu arasında güçlü bir ilişki olduğunu göstermektedir (Engen, Herz, 1996). Koku özeldir bunun yanında hataya ve yanlışlamaya çok açıktır, ancak her nesnenin kendine has kokusunun olması, diğer duyu organları gibi kokunun da dünyayı incelemek ve anlamak için temel ve güvenilir bir rehber olmasına olanak sağlamıştır (Reinarz, 2014).

2.2. Kentsel Mekan Algısı ve Koku Duyusu

Mekân kavramı varoluştan bugüne sıkça tartışılan bir kavram olmuştur. İnsan ile olan ilişkisi onun barınılan, sığınılan bir yer olarak tanımlanmasına ve daha çok fiziksel olarak vurgu yapılmasına neden olmuştur. Uzun yıllar mekân kavramının yalnızca geometrik bir anlamı vardı ve boş bir alan fikrini uyandırıyor (Lefebvre, 2014). Boşluğun, mekânı mekân yapan öge olduğu düşünülmüş ve Rasmussen (1964) mekân için: 'mimari olarak biçimlendirilmiş boşluk' tanımını yapmıştır. Ancak zamanla bu tanım değişerek mekânın etkileşimli ve yaşayan bir yapı olduğu düşünülmüştür (Ayna, 2018).

Kokunun mekânda kullanılmaya başlanması 16. yüzyıla dayanmaktadır (Gezer, 2012). Bu dönemde Paris'te verilen ziyafetlerde salonlara güzel kokulu, ince otlar serpilmeye başlanmış ve bu durum ilerleyen dönemlerde kokuların dekorasyonda ve oda döşemeleri gibi alanlarda da kullanılmasıyla devam etmiştir (Gezer, 2012). Günümüzde de kentsel deneyimleri geliştirmek amacıyla mekânda kokunun kullanımı giderek artmaktadır (Henshaw, Medway, Warnaby, Perkins, 2015).

3. Kent Kimliğinin Oluşmasında Koku Duyusunun Önemi

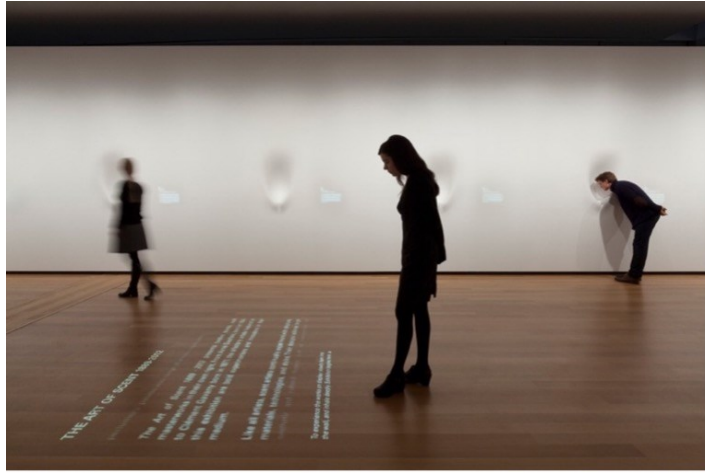
Dünya nüfusunun %95'i kapalı mekanlarda zamanını geçirmektedir ve bu da gösteriyor ki, mimarın insan yaşamı üzerindeki etkisi oldukça fazladır (Spence, 2020). Duvarların içerisinde yer alan yaşam alanı, duvarları uyaran bir ortamdır; ışık ve gölge, renk ve dekorasyon aynı zamanda yankılanan sesler, ayakların üzerinde yürüdüğü yüzeyler, dokunulan dokular, sıcaklık, bireyi çevreleyen kokular duvarların uyarılmasına ve mekânın bir bütün olarak algılanmasına olanak sağlar (Crunelle, 2019). Ancak mimarın çoğu bakan göz için tasarlanmış ve görsel olmayan işitme, koku, dokunma ve tat duvarlarını ihmal etme eğiliminde olmuştur (Spence, 2020). Son yıllarda gerçekleştirilen çalışmalar ise bu durumun yavaş yavaş değiştiği göstermektedir (Henshaw, 2014).

3.1. Mekanda Tasarım Ögesi Olarak Koku

Mimari ve planlama pratiğinde insan duvarlarına ve duvarların birbirleriyle olan etkileşimine dair yürütülen çalışmalar giderek artmaktadır ve bu tür çok duyulu yaklaşımlar insanların sosyal, bilişsel ve duygusal gelişimini destekleyen binalara ve kentsel alanların oluşmasına yardımcı olmaktadır (Spence, 2020). Bu durum tasarım ve planlama çalışmalarında koku duyusunun çoğunlukla olumsuz yönlerini ele alan yaklaşımın da değişmeye başladığını göstermektedir (Henshaw, 2014). Aynı zamanda mekânda koku tasarımı; kokuları önlemek, maskeleyerek, dağıtmak veya kontrol etmek, uyumlu bir koku elde etmek, bilgi aktarmak veya uyarmak, çevreyi etkilemek, kullanıcıların veya diğer insanların duygularını etkilemek gibi çeşitli amaçlarla kullanılabilir (Daams, 2014).

Koku duyusunun sergilerde kullanılmaya başlanmasıyla, ziyaretçilerin zihninde daha kalıcı bir etki oluşturulması hedeflenmektedir. Koku sergilerde eserleri destekleyici bir öge olmanın yanı sıra başlı başına bir sergi konusu olarak da kullanılmıştır. The Art of Scent (1889- 2012) sergisi koku duyusunu ana konu olarak belirlemiştir ve bu yönüyle kokuyu temel alan sergilerin başında gelmektedir (Museum of Arts and Design, 2023). Bu sayede mekân algısı güçlendirilerek, kimlik unsurları da daha belirleyici olmaktadır.

Dünyada koku alma sanatlarına odaklanan ilk sergilerden biri The Art of Scent (1889-2012) sergisi olarak kabul edilmektedir (Art of Scent Sergisi, 2023). İlk kez 2012 yılında New York'da Museum Art and Design'de gerçekleşen bu sergi, 1889 ve 2012 yılları arasında koku ile ilgili gerçekleştirilen on iki çalışmaya odaklanmıştır (Museum of Arts and Design, 2023). Sergi kokunun sanat tarihçileri, eleştirmenler, galericiler ve koleksiyonerler tarafından tanınmasını sağlayarak, önemli bir sanat ortamı oluşturmayı hedeflemiştir (Museum of Arts and Design, 2023). Ziyaretçilere on iki farklı koku istasyonunda kokunun tarihini, resimden heykele, mimariden müziğe kadar belli başlı sanat ortamlarında deneyimleme fırsatı sunulmuştur (Art of Scent Sergisi, 2023). (Şekil 3.1). Sergi 2018 yılında İstanbul'74 Teşvikiye Galerisi'nde ziyarete açılmıştır (Art of Scent Sergisi, 2023).

Şekil 3.1. The Art of Scent Sergi Alanı (Art of Scent Sergisi, 2023).

Son dönemlerde bu yöntem bazı işletmelerde (giyim, yeme-içme) olduğu gibi müzelerde de kullanılmaya başlamıştır ve bazı müzeler ziyaretçilerin koku algısına da değinmek, hafızalarında yer etmek ve pasif bir deneyimi aktif bir keşfe dönüştürmek amacıyla kokuya önem vermiş ve bu şekilde tasarlanmıştır (Keller, 2014).

Bu şekilde tasarlanan müzelerden biri 2012 yılında açılan, Kuzey İrlanda'daki Belfast kentinde bulunan Titanic Müzesi'dir (Titanic Museum, 2023). 14.000 metrekarelik alanda kurulu olan müzede interaktif galeriler, sergi alanları, konferans salonu gibi birçok bölüm bulunmaktadır (Titanic Museum, 2023). Müzede bulunan interaktif galeriler ziyaretçilerin gerçekten gemideymiş gibi hissetmesi için duyuşsal deneyimlerini güçlendirmek amacıyla geminin orijinalinde bulunan görseller, sesler ve kokularla tasarlanmıştır (Titanic Belfast, 2023) (Şekil 3.2). Yemek alanları, güverte, kontrol odaları gibi alanlar odak noktası olarak belirlenmiş ve bu sayede kokularla ziyaretçilerin hafızasında daha iyi yer etmesi amaçlanmıştır (Titanic Belfast, 2023).

Şekil 3.2. Titanic Museum (Titanic Belfast, 2023).

Koku duyusunun insan üzerindeki etkisi keşfedildikçe mekânda kullanımında da artış olduğu görülmektedir. Duygu ve düşünceleri etkileyen ve onlara yön verebilme yeteneğine sahip olan kokunun mekânda kullanılmasıyla, mekanlar daha doğru ve hızlı anımsanmakta ve kokuya dayalı bir kimlik edinmektedir. Bu sayede hafızada da daha güçlü bir şekilde yer etmektedir.

3.2. Kent Algısı Çalışmalarında Koku (Smellscapes)

Harley (1987), haritalar için "insan dünyasındaki şeylerin, kavramların, koşulların ve süreçlerin uzamsal olarak anlaşılmasını sağlayan grafiksel temsiller" olarak bahsetmektedir. Haritalar, belgelenmesi zor ve görünmez olan kokuları görünür kılmada da bir yöntem olarak kullanılmaktadır (McLean, 2019).

Porteous (1985) koku manzaraları terimi hem temelli hem de istemsiz arka planda olan kokuları barındıran koku alma ortamının bütünlüğünü tanımlanmak için kullanmıştır. Koku manzarası kavramıyla, görsel izlenimler gibi kokusal olanların da yerle ilgili olabileceği ve uzamsal olarak sıralanabileceğini öne sürmüştür (Porteous, 1985). Bununla birlikte Rodaway (1994) desteklediği gibi kentsel koku ortamının görsel, işitsel ve dokunsal kadar sürekli ve net

olmadığını vurgulamıştır. Koku manzarası açıkça sabit bir yapı değil, atmosferik koşullara göre değişen, akışkan bir yapıdadır (Classen vd., 1994) Kokuların rastgele dağılmadığı, hava akımlarına, kaynağa ve kaynağın uzaklığına göre konumlandığı bilinmektedir (Porteous,1985). Mekânı kaplayan bu koku molekülleri, yerin algılanmasında ve kimliğinin oluşmasında oldukça önemlidir.

Koku manzaraları kavramı şehirlerin özgünlüklerinin ortaya koyulması ve daha iyi algılanabilmesi için şehir planı Victoria Henshaw tarafından kuramsallaştırılmıştır (Henshaw, Medway, Warnaby, Perkins, 2015). Henshaw koku verilerinin toplanması ve koku haritaları oluşturması amacıyla bir yöntem olarak koku yürüyüşlerini (smellwalking) kullanmıştır (McLean, 2019). Koku yürüyüşleri insanların günlük koku alma deneyimlerinden, coğrafi alan ve mekân ilişkisi hatıralardan yararlanma konusunda oldukça değerlidir ve mekânın nasıl algılandığını analiz edebilen bir yürüyüş biçimidir (Henshaw, 2014). Koku yürüyüşlerinin asıl amacı ister bireysel ister gruplar halinde olsun, insanların algılayabilecekleri kokuları, onlar hakkındaki düşüncelerini ve bu kokuların mekanlar arasında nasıl değiştiğini ortaya koymaktır (Henshaw, 2014). Koku yürüyüşlerinden elde edilen bulgular, zaman zaman topoğrafya ve rüzgâr akışı gibi faktörleri de içererek koku haritasına veri oluştururlar (Henshaw, 2014).

Bu alanda öncü çalışmaları yürüten Kate McLean (2019) mekândaki farkındalığı arttırmak amacıyla koku verilerini görsel olarak sunmayı uygun görmektedir. Görselleştirmenin tek tek algılanan kokuları toplu olarak düşünebilme ve farklı perspektiflerden değerlendirme imkânı sunduğunu savunmaktadır (McLean, 2019). McLean çalışmalarını gerçekleştirirken tek amacı koku verilerini toplamak değildir. Bunun yanında katılımcıların yaygın olarak bilinen bir manzarayı, ihmal edilmiş bir duyuyu algılamalarını ve farklı bir deneyim yaşamalarını da hedeflemektedir. (McLean, 2017). Ayrıca kentte bulunan geçici kokuların da fark edilmesini sağlamaktadır (McLean, 2017). Bu doğrultuda bir haritalama yöntemi geliştiren araştırmacı kentsel koku manzaralarının haritalanmasını iki aşamada ele almaktadır: koku verilerinin toplanarak bir araya getirilmesi ve görsel harita oluşturma süreci (McLean, 2020).

Kokular dağıldığı, sürüklendiği, daha güçlü kokularla maskelendiği veya ilerleyen süreçte kimyasal olarak yeniden birleştiği zaman daha farklı olabilirler. Koku haritaları ise duyuşsal bilginin bir ortamdan diğerine dönüşmesini gözlemlemeyi sağlayan bir duyuşsal iletişim aracıdır (McLean, 2020). Bireysel algılanan deneyimlerin nasıl tespit edileceği, nasıl kaydedilebileceği ve paylaşılabilirliği konusunda koku haritaları bilime özgün bir katkı sağlamaktadır.

4. Örnek Alan Çalışması

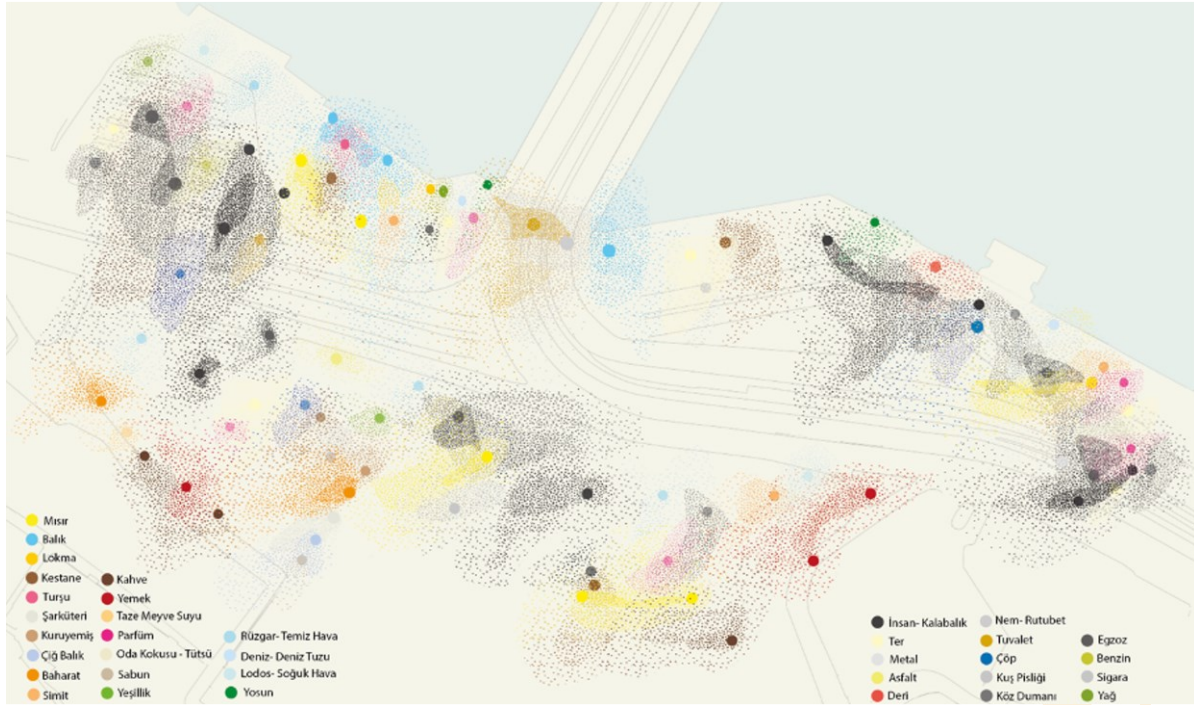
Çalışma alanı seçilirken önemli tarihsel katmanlara sahip, çeşitli mekânsal işlevler barındıran ve kullanıcı çeşitliliği fazla olan bir mekân olmasına dikkat edilmiştir. Buna bağlı olarak da çok sayıda koku manzarası içeren Eminönü otobüs duraklarında ile Eminönü tramvay durağı arasında kalan yaklaşık 1 kilometrelik yürüyüş rotası belirlenmiştir. Katılımcılar bu rotanın etrafında yürüyüşü gerçekleştirmiştir. Çalışma alanı önemli bir geçmişe sahip olmasından kaynaklı çok sayıda tarihi yapıyı içinde barındırmaktadır; Eminönü'nün simge yapılarından Mısır Çarşısı ve Yeni Cami bu rota üzerinde bulunmaktadır. İşlevsel olarak da mekânın oldukça çeşitli işlev alanlarına sahip olduğu ve hem yerli hem yabancı kullanıcıları bir arada bulunduran önemli bir alan olduğu görülmüştür. Özellikle yeme içme sektörü anlamında çeşitliliğin yüksek olması koku bakımından mekânı zengin kılmaktadır (Resim 4.1). Bunun yanında bölge tramvay, birçok vapur iskelesi ve önemli bir otobüs park alanı içermektedir; yani karayolu, denizyolu ve demiryolunun önemli bir kesişim noktasıdır. Eminönü'nün ulaşım açısından sahip olduğu bu etmenler çalışma alanının içerisinde yer almaktadır. Bu nedenle bölge hem araç hem de insan trafiği açısından oldukça yoğundur. Bu yoğunluk çevrede koku manzaralarının oluşmasına sebep olmaktadır. Ayrıca bölgedeki en önemli doğal kaynaklardan biri olan deniz, doğal koku verisi açısından bölgeye önemli bir olanak sunmaktadır. Belirlenen rota Eminönü'nün sahip olduğu olanakları barındırmakta ve bölgenin merkezi konumunda bulunmaktadır.

Resim 4.1. Çalışma Alanından Koku Manzaraları Görselleri

Yürütülen saha çalışması 15-65 yaş arasında çalışma alanında bulunan ve çalışmaya katılmak için gönüllü olan kadın ve erkek gönüllü 20 katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Katılımcılar bölgede çalışan, alışveriş için gelen veya orayı aktarma yapmak için kullanan insanlar arasından rastgele seçilmiştir. Herhangi bir koku kaybı problemi yaşamayan ve belirlenecek olan rotada katılımcıların yorulmaması ve sıkılmaması adına yaklaşık 30 dakika olarak belirlenen sürede yürüyebilecek kadar sağlıklı gönüllülerle çalışma yapılmıştır. Çalışma başında katılımcılara hiçbir kişilik haklarının ihlal edilmeyeceği ve istedikleri zaman çalışmadan ayrılacaklarının taahhütü verilmiştir.

Yürütülecek olan saha çalışmasında mekânda bulunan ve mekânın algılanmasında etkili olan kokuları alabilmek adına rota üzerinde yürünerek duyumsanan her koku kaydedilmiş ve bu şekilde koku yürüyüşleri (smellwalking) gerçekleştirilmiştir. Yürüyüşler gerçekleştirilirken her bir katılımcının rota üzerindeki dikkatini çeken veya istemeden maruz kaldığı kokular kaydedilmiştir ve katılımcıların kokuları hangi renklerle bağdaştırdığı sorulmuş daha sonra bu veriler görselleştirmede kullanılmıştır. Elde edilen bu verilerle mekânın koku bağlamında bir kimliğinin var olup olmadığı üzerinde de durulmuştur. Mekânın barındırdığı ve mekânda hâkim olan kokuların gözlemlenebilmesi adına yürüyüşler sonrasında elde edilen veriler üst üste çakıştırılmış ve koku haritası (smellscapes) oluşturulmuştur (Harita 4.1). Bu sayede katılımcıların mekânı nasıl algıladıkları ve mekânda ortak bir kokusal belleğin oluşup oluşmadığına bakılmıştır. Kokular öznellikleriyle ön planda olsada, mekânda bulunan ve herkes tarafından ortak olarak algılanan kokular ortaya çıkartılmıştır.

Harita 4.1. Koku Haritası (Çakır, 2023 tez çalışması kapsamında hazırlanmıştır).

Koku haritası incelendiğinde mekânın koku manzaraları bakımından oldukça zengin olduğu görülmektedir. Özellikle yiyecek kokularının her alana dağıldığını söylemek mümkündür. Bölgede balık, baharat ve kuruyemiş kokusu da oldukça yoğun olarak algılanmaktadır. Rota üzerinde atık ve emisyon kokuları katılımcılar tarafından birçok noktada algılanmıştır. Bu kokulardan sigara, tuvalet, egzoz, çöp ve köz dumanı kokularının yoğunluklarının oldukça yüksek olması da dikkat çekmektedir.

5. Sonuç

Tez kapsamında gerçekleştirilen saha çalışması göstermektedir ki, bir mekân hem sahip olduğu doğal ve yapay bileşenlerden hem mekânın barındırdığı işlevlerden hem de kullanıcılarından kaynaklı olarak birçok koku manzarası barındırmaktadır. Bu manzaralar olumlu olabildiği gibi olumsuz da olmaktadır ve bu durum kullanıcı açısından mekânın itici veya çekici bir mekân olarak algılanmasına sebebiyet vermektedir. Ancak bu kokular iyi veya kötü olsun insan zihninde yer etmekte ve ortak bir belleğin oluşmasına olanak sağlamaktadır. Bununla birlikte bu kokuların bir araya gelmesiyle mekânın koku bağlamında kimliği oluşmakta ve insanların zihninde bu mekân o kokularla bağdaştırılmaktadır. Mekânın kimliğini oluşturan kokular yalnızca o mekânı değil kullanıcının o kokuyu aldığı başka bir mekânı hatırlatabilmekte veya başka bir anıyı canlandırabilmektedir, bu sayede mekân ve insan arasında bağ oluşmaktadır.

Yapılan literatür taraması ve gerçekleştirilen saha çalışması koku duyusunun mekânı algılamada koku belleğinin ve kent kimliğinin oluşmasındaki önemi ortaya koymaktadır. Yine bütün bunlar göstermektedir ki kentsel tasarım çalışmalarında kokuya gereken önem halen verilmemektedir.

Oysaki kokuyla tasarlanan mekanlar;

- Daha akılda kalıcı olmakta ve insan belleğinde yer etmektedir.
- Mekânın kimliğini oluşturan öğelerini destekleyerek mekanın daha güçlü bir kimliğe sahip olmasında olanak sağlamaktadır.
- Mekânda geçirilen eski deneyimleri hatırlatarak anıların canlanmasına olanak sağlamaktadır.
- Olumlu kokular sayesinde tercih edilebilir kılınmakta ve daha sık ziyaret edilme isteği uyandırabilmektedir.
- İnsanların mekânla bir bağ kurmasına olanak sağlamaktadır.
- Kullanıcıların hareketlerini olumlu ve olumsuz şekilde etkileyebildiği gibi mekânda zaman geçirme veya oradan uzaklaşma gibi eylemlerine de yön verebilmektedir.

Çalışma alanı koku bağlamında incelendiğinde görülmektedir ki yemek kokuları alanda oldukça yaygındır. Bunun yanında egzoz ve sigara gibi mekândaki koku algısını olumsuz etkileyen manzaralar mekanın birçok yerinde algılanabilmektedir. Bu durumda kimliğin desteklenmesi ve akılda kalmasında etkili olan kokular olumlu olabildiği gibi olumsuzda olabilmektedir. Katılımcıların mekânda aldıkları kokular, katılımcılar sevsin ya da sevmesin bölgenin kültürel zenginliğini yansıtmakta insan zihninde bir yer ederek mekanın kimliğini oluşturmaktadır. Bu kimlik bireysel olarak algılanıp yorumlandığı için özgün olmaktadır ancak birçok kişi tarafında benzer şekilde algılandığında ortak bir

bellek ve kimlikten de söz edilebilmektedir. Bu sayede koku duyusunun kent kimliğinin inşasındaki etkilerinden bahsetmek mümkün olacaktır.

Kaynakça

- Agapakis, C. M., & Tolaas, S. (2012). Smelling in multiple dimensions. *Current Opinion in Chemical Biology*, 16(5–6), 569–575. <https://doi.org/10.1016/j.cbpa.2012.10.035>
- Art of Scent Sergisi. (2023, 4 Haziran). Erişim adresi <https://dsrny.com/project/art-of-scent>
- Ayna, A. A. (2018). *Görmeyen bireylerin mekan algısı deneyimleri çerçevesinde mekansal çok duyululuk*. (Doktora Tezi). Erişim adresi Yüksek Öğretim Kurumu başkanlığı Tez Merkezi. (521755).
- Bakan, İ., & İlker, K. E. F. E. (2012). Kurumsal açıdan algı ve algı yönetimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(1), 19-34.
- Barwich, A.-S. (2016). *Making Sense of Smell*. *The Philosophers' Magazine*, 73, 41–47. <https://doi.org/10.5840/tpm20167370>
- Classen, C., Howes, D., & Synnott, A. (1994). *Aroma: The cultural history of smell*. New York: Routledge.
- Crunelle, M. (2019). Smell of smell, Conference: Smell and Architecture: What is the Connection?. Erişim adresi https://www.researchgate.net/publication/337367018_Sense_of_Smell
- Daams, B. (2014). Olfactory considerations in design, a new dimension to product experience. In *DS 78: Proceedings of the 16th International conference on Engineering and Product Design Education (E&PDE14), Design Education and Human Technology Relations, University of Twente, The Netherlands, 04-05.09. 2014* (pp. 461-466).
- Davis, L. (2017). *Sensorial urbanism and smellscape: documenting and exhibiting Istanbul's cultural heritage*. Department of Archaeology and History of Art (PhD Thesis). Erişim adresi Yüksek Öğretim Kurumu başkanlığı Tez Merkezi. (503186).
- Engen, T., & Herz, R. S. (1996). *Odor memory: Review and analysis*. *Psychonomic Bulletin & Review*, 3(3), 300–313. <https://doi.org/10.3758/bf03210754>
- Gezer, H. (2012). Mekan Kavrama Sürecinde Algılama Bileşenleri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(21), 1-10.
- Harley, J. B., Woodward, D., Edney, M. H., Pedley, M. S., & Monmonier, M. S. (Eds.). (1987). *The history of cartography* (Vol. 1, p. 622). Chicago: University of Chicago Press.
- Henshaw, V. (2014). *Urban smellscape: Understanding and designing city smell environments*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203072776>
- Henshaw, V., Medway, D., Warnaby, G., & Perkins, C. (2015). Marketing the 'city of smells.' *Marketing Theory*, 16(2), 153–170. <https://doi.org/10.1177/1470593115619970>
- Keller, A. (2014). The scented museum. *The multisensory museum: Cross-disciplinary perspectives on touch, sound, smell, memory, and space*, 167-176.
- Lefebvre, H. (2014) *Mekânın Üretimi* (Çev. Işık Ergüden). İstanbul: Sel Yayıncılık.
- McLean, K. (2017). Smellmap: Amsterdam—Olfactory Art and Smell Visualization. *Leonardo*, 50(1), 92–93. https://doi.org/10.1162/leon_a_01225
- McLean, K. (2019). *Nose- First: Practices of smellwalking and smellscape mapping*. (PhD Thesis). Erişim adresi Archive of research processes and output produced by RCA.
- McLean, K., & Perkins, C. (2020). Smell walking and mapping. *Mundane Methods*. <https://doi.org/10.7765/9781526152732.00017>
- Museum of Arts and Desing. (2023, 4 Haziran). Erişim adresi <https://madmuseum.org/exhibition/art-scent>
- Norberg Schulz, C. (1980). *Genius Loci: Toward a Phenomenology of Architecture*. London: Rizzoli.
- Ozan, V. (2014). *Kokular kitabı*. İstanbul: Everest.
- Porteous, J. D. (1985). Smellscape. *Progress in Physical Geography: Earth and Environment*, 9(3), 356–378. <https://doi.org/10.1177/030913338500900303>
- Rasmussen, S.E. (1964). *Experiencing Architecture*. Cambridge: The MIT Press.
- Reinarz, J. (2014). *Past Scents*. <https://doi.org/10.5406/illinois/9780252034947.001.0001>
- Rodaway, P. (1994). *Sensuous geographies*. <https://doi.org/10.4324/9780203306864>
- Sell, C. S. (2014). *Chemistry and the Sense of Smell*. <https://doi.org/10.1002/9781118522981>
- Spence, C. (2020). Senses of place: architectural design for the multisensory mind. *Cognitive Research: Principles and Implications*, 5(1). <https://doi.org/10.1186/s41235-020-00243-4>
- Titanic Belfast (2023, 4 Haziran). Erişim adresi <https://www.titanicbelfast.com>
- Titanic Museum (2023, 4 Haziran). Erişim adresi <https://www.dezeen.com/2012/04/02/titanic-belfast-by-civicarts-and-todd-architects/>